

PAPER DETAILS

TITLE: Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Dönüşümü: Batı Tipi Sınıflı Topluma Geçiş

AUTHORS: Sennur ÖZDEMİR

PAGES: 151-180

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84748>

TÜRKİYE’NİN SOSYO-EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜ: BATI TİPİ SINIFLI TOPLUMA GEÇİŞ

Şennur Özdemir¹

ÖZET

Bu çalışmada, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı’nın geleneksel sosyo ekonomik düzenini 1980’lere kadar önemli ölçüde sürdürdüğü ileri sürülmektedir: Şekli değişiklikler hiç kuşkusuz gündemdeki yerlerini aldılarsa da öz itibarıyla eşitlikçi, dayanışmacı geleneksel düzen önemli ölçüde varlığını sürdürdü. 1980 sonrasında ise batılı anlamda sınıflı bir düzene geçişe yol açan devletin kimi girişimleri yanında ulusal ve uluslararası çapta meydana gelen gelişmeler varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Sonuç, sınıfsız eşitlikçi düzenden sınıflı hiyerarşik bir düzene geçiş olmuştur. Büyük miktarlarda servetin az sayıda elde toplanması ve derinleşen yoksullaşma eşliğinde zedelenen eşitlik zemini beraberinde toplumu oluşturan kesimlerin ilişki kurma tarzlarının değişmesini de getirmiştir. Konumuz açısından bunun önemi, geçmişten gelen ahilik (ve onun devamı niteliğinde sayılabilecek sosyal diyalog) benzeri bütünlükçü örgütsel tarzların yeni sınıfsal durumların gereklerini bütünüyle karşılamamasıdır. Yeni mücadele yaklaşım ve tarzlarının devreye girmiş olması kuvvetle muhtemeldir; zira Türk insanının yaygın çoğunluğu bu süreci kayıplar eşliğinde deneyimlemekte; her geçen gün salt maddi değil sosyokültürel ve manevi bakımlardan da yoksullaşarak yoluna devam etmektedir. Geçmişin eşitlikçi zemini üzerinde ilişkiyi ‘sermaye’ olarak deneyimlemeye alışık Türk insanı için bu türden değerlerin kaybı kabul edilemez olmalıdır: Birlikte yaşamaya, paylaşmaya (ve sahiplenmeye) alışık olduğumuz onur/haysiyet gibi değerlerin kaybı başta olmak üzere, beşeri, sosyokültürel ve manevi değerlerin geri kazanımı için çok yönlü bir mücadeleye girilmesi bu nedenlerle elzem görünüyor.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel/Eşitlikçi Osmanlı sosyo ekonomik düzeni; Batı tipi sınıflı düzen; Yoksulluk; Sınıf mücadelesi; Beşeri, sosyokültürel ve manevi sermayeler

¹ Doç.Dr. Şennur Özdemir, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü öğretim üyesi, Email: sozdemir@politics.ankara.edu.tr

SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATION OF TURKEY: TRANSITION TO A WESTERN STYLE CLASS SOCIETY

Şennur Özdemir

ABSTRACT

This study argues that the Republic of Turkey preserved the traditional socio-economic structure of the Ottomans until 1980's. Despite various superficial changes that took place inevitably meanwhile, the traditional structure retained its equalitarian and cohesive elements in essence. Starting from 1980's, several important shifts in the State policies, combined with various changes in the national and global circumstances made possible the transition from a classless and equalitarian structure to a western type, hierarchical class society. As the wealth accumulated in the hands of certain groups, and as the poverty aggravated, the ground for equality deteriorated. This has lead to an inevitable change in the social dynamics and the ways that people built relationships. The holistic organizational forms like the Ahi order of the past (Turkish-Islamic guild)(and the social dialog which can be considered as its continuation)failed to meet all the requirements of this new situation. It is highly possible that new approaches and ways of struggle have been involved in this process, as majority of Turkish people have been going through a process of impoverishment, not only in material but also socio-cultural and spiritual capitals. For Turkish people who were accustomed to build their social capital on an equalitarian ground, such kind of value impoverishment is unacceptable: It is vitally important to prepare a comprehensive struggle to regain the humanitarian, socio-cultural and spiritual values like honor and pride that we are used to have and share.

Keywords: Traditional/egalitarian Ottoman socio-economic order; Western style class society; Poverty; Class struggle; Sociocultural, human and spiritual/religious capitals

1.GİRİŞ

Bu çalışmanın fikri alt yapısı Türkiye'nin yapısal olarak radikal bir dönüşüm sürecinin içinden geçtiği düşüncesine dayanıyor. Temel varsayımımız, Osmanlı'dan devralınan klasik sosyoekonomik düzeninin 1980'lere kadar varlığını, farklı bir şekil altında da olsa, önemli ölçüde sürdürdüğüdür. Bu anlamda söz konusu olan, Osmanlı'nın diğer sosyo-ekonomik sistemlerden farkını ortaya koyan yönetenler-yönetilenler ayırımına dayalı ve görece eşit insanlardan oluşan, servetin az sayıda elde toplanmasına meşru gözle bakılmadığı bir toplum düzenini geride bırakmamızdır.

İçinde bulunduğumuz, neoliberal politikaların yürürlüğe sokulduğu süreçte ise, klasik Osmanlı sosyo-ekonomik düzeni kesin olarak sona eriyor ve batılı kapitalizmle açık ve görünür bir biçimde eklemlendiğimiz çıplak gözle dahi teşhis edilebiliyor. Yeni durumda, batı tipi bir kapitalizm tüm kural ve kurumlarıyla hayatlarımızdaki yerini alıyor. Batı tipi model kendisini az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ortaya koyarken, batının gelişmiş ülkelerinin sınıflı yapısını, geçişkenliklerin mümkün olduğu ve mutlak yoksulluğun mevcut olmadığı bir seviyeye yükselttiğini de bu noktada belirtmeden geçmeyelim. Bu anlamda batının ideal tipik özellikleri artık bundan böyle kendi sınırları dahilinde olmaktan çok batı dışı ülkelere ihraç ediliyor gibi görünüyor. AB standartları çerçevesinde, Türkiye'nin, örneğin işçi hakları alanındaki geri konumu nedeniyle defalarca uyarıldığı bilinmektedir.²

1980 sonrasında başlatılan özelleştirme ve liberal politikaların verdiği netice, Türkiye'de devlet kurumu, devlet kapitalizmi ve köylülüğü bitirerek çeşitli toplumsal gruplar arasındaki farkın açılması, sermaye birikiminin artmasına paralel olarak burjuvazinin yaygınlaşıp derinleşmesi ve öte yanda derinleşen yoksulluk ve mülksüzleşme süreçleri olmuştur. Türkiye'de daha önceleri söz konusu olmayan batı tipi sınıflı topluma geçişin temel dinamikleri bunlardır.

Bu savın Bahçe, Günaydın ve Köse'deki karşılığı şöyle tezahür ediyor:

"...Türkiye'nin düne göre daha net bir kapitalist toplumsal oluşum olduğunu ve bu yönde hızla çözüldüğünü söyleyebiliriz. Tarımsal yapıların tasfiye olduğu, emekçi sınıfların hızla büyüdüğü net bir kapitalist toplumsal oluşum."³

² Yıldırım, 2010: 302.

³ Bahçe, Günaydın ve Köse, 2011: 377.

2.SINIFSIZ/KÖYLÜ (GEÇİMLİK) TOPLUMUN ÇÖKÜŞÜ, KAPİTALİSTLEŞME VE SINIFLI TOPLUMA GEÇİŞ

Sınıflı düzene geçişin emareleri, servet birikimi ve yoksullaşma süreçleri paralelinde yakalanabilir. Buğra ve Sınmazdemir derinleşip farklılaşarak bambaşka bir çehreye kavuşan yoksulluk iddiası bağlamında buradaki iddiamızı destekleyici göndermelerde bulunuyorlar. Altını çizdikleri nokta, sürece farklı türden bir yoksulluğun eşlik ettiği ve ‘bir dizi teknolojik, ekonomik ve demografik gelişmenin yol açtığı’ bu sürecin ‘yapısal bir dönüşüm’e karşılık geldiğidir.⁴ Onlar konuyu bu noktadan ele almasalar da bu yapısal dönüşümün derinleşen bir sınıflılık halinde ifadesini bulduğu açıktır.

Bu farklı ve yeni yoksulluğun 1990’ların sonunda Türkiye’nin gündemine yerleştiğine işaret eden Buğra ve Sınmazdemir, bunun ‘ciddi bir yapısal dönüşüm’ anlamına geldiğini; bu gelişmeyi hazırlayanın da “Ekonomik gelişme ve modernleşme süreci içinde küçük köylülüğün korunmuş olmasından ötürü önemli bir istihdam güvencesi oluşturan tarım sektörünün çözülmeye başlaması” olduğunu belirtiyorlar. Nitekim, Rahnema da, modern ve geçimlik ekonomilere ait yoksulluk türlerinin birbirinden radikal olarak farklı olduğunun altını çizerek modern yoksulluğu ‘sefalet’ olarak kodlar. Bu farklılığı yaratanın da toplum yaşamının ekonomikleşmesi olduğunu ileri sürerek, asıl kaybın, geleneksel yoksulluğun sosyokültürel ve özellikle de manevi açılardan içerdiği zenginliğin kaybı olduğunun altını çizer.⁵

Buğra ve Sınmazdemir’in ‘bunun farklı bir yoksulluk olduğu’ savının,⁶ sorunun sınıflılığa tekabül ettiğinin bir işareti olarak yorumlanması kaçınılmazdır. Zira bu sorunu farklı yapan, son tahlilde, toplumsal gruplar arasındaki makasın açılması ve derinleşmesidir: Modern kapitalizm koşullarında yoksulluk, bir sınıfın diğer sınıfı emrine amade kılabilmesi için olmazsa olmaz bir koşuldur. Yoksulluğun olmadığı bir toplumda sınıflılıktan söz edemeyeceğimiz gibi sınıfsız bir toplumda da yoksulluğun yapısal bir sorun halindeki mevcudiyeti mümkün olamayacaktır. O halde, bir yanda servetin az sayıda elde birikmesi geniş kitlelerin açlıkla boğuşması pahasına yaşanırken, hükümetlerin ve kuruluşların mücadele perspektifi içermeyen tür-

⁴ Buğra ve Sınmazdemir, 2007: 85.

⁵ Kitabının başlığında (Sefaletin Yoksulluğu Kovduğu Bir Dünya) ifade edildiği üzere ‘modern yoksulluk’ geleneksel içerimleriyle yoksulluk anlamına gelmeyip daha ziyade sefalet olarak adlandırılmalıdır (Rahnema, 2009).

⁶ Buğra ve Sınmazdemir, 2007: 85.

den bir 'yoksulluğun üstesinden gelme' iddiasına sahip olmalarının samimi-yetinden kuşku duymamak mümkün olamaz.

Geçmişteki yoksulluğun işsizlik tehdidini içermeyen güvenli özelliğine karşın,⁷ asgari ücretin dahi açlık sınırının altında kaldığı günümüz koşullarında yoksulluğun çalışanlar arasında da yaygın olarak deneyimlenen bir olgu olması sorunun boyutlarını ortaya koyuyor. Eşitlik, paylaşım ve dayanışmanın ilişkilere esin kaynağı olduğu eski güzel günler oldukça gerilerde kaldı. Türkiye nüfusunun büyük çoğunluğunun kendine yeten geçimlik tarım ekonomisine sahip olduğu ve dolayısıyla kendi ayakları üzerinde durabildiği, artık tarihe karışmış bir noktadan, insanların çoğunluğunun her türlü dayanışma ağından yoksunlaşarak en temel ihtiyaçlarını gidermekte zorlandıkları bir yoksullaşma sürecinin derinleşmesine evrildik. Bunun sınıfsal terminoloji içinden tercümesi, yapısal olarak sınıfsız toplumdan sınıflı topluma geçildiği bir tarihsel dönemi deneyimlememizdir: Olan, servetin bazı ellerde birikirken başka bazı ellerin de bundan yoksunlaşmasıdır. Bu yoksunlaşma, salt maddi/parasal olmayıp Bourdieu'cu anlamda beşeri, sosyokültürel ve manevi alanları da kapsayan çok boyutlu bir niteliğe sahiptir.

Artık Türkiye'nin geride bıraktığı geçimlik, paylaşımcı ekonomisi de dahil geçmişin sınıfsız yapılanmalarındaki yoksulluğun varsa da farklı tanımlanması gerektiği ve bu anlamda özellikle sufi yorumdan hareketle yoksulluğun bizatihi olumsuz bir durum olarak düşünülmemesi gerektiğini ileri süren Rahnema, yoksulluk bağlamında Bourdieu'cu alternatif sermayelerin (beşeri, sosyal, kültürel ve manevi) uygulama alanı bulduğu bir alan sağlıyor. Kapitalizmden çıkış için de gönüllü bir yoksulluğun (tüketim toplumunun esiri olmayıp sade yaşamak anlamında) şart olduğunu ileri süren Rahnema için geleneksel versiyonuyla yoksulluk, içerdiği manevi zenginlik kapasitesi nedeniyle bizatihi olumsuzlanmakla kalmayıp, olumlanıyor. Kitabının başlığından da anlaşıldığı (Sefaletin Yoksulluğu Kovduğu Bir Dünya) üzere, Rahnema'ya göre modern dünyada yaşanan halin karşılığı (paranın ötesinde diğer servet alanlarından da yoksunlaştırıldığından) yoksulluk değil 'sefalet'tir.⁸

Günümüzün yoksulluğu, bazı sınıf(lar)ın başka sınıf(lar)ı emrine amade kılabilmesi için olmazsa olmaz koşuldur. Öyleyse, yoksulluğun olmadığı bir toplumda sınıflılıktan söz edemeyeceğimiz gibi sınıfsız bir toplumda da

⁷ Buğra ve Keyder, 2007: 10.

⁸ Rahnema, 2009: 311-331.

yoksulluk nadirattandır: Belli ellerde büyük çapta sermaye birikimi desteklenirken devlet ve sivil toplumun samimi olarak yoksullukla mücadele ettiğine bel bağlanması mümkün değildir.

Yoksulluk, önceki formuyla kıyaslandığında, salt parasal bir yoksulluk değil; beşeri, sosyal, kültürel ve manevi alanları da kapsayacak bir şekilde mutlak anlamda bir yoksulluktur. Gerçekte tarımsal mülk dahil her türden sosyo-kültürel bağdan yoksunlaşmadır ki bu, maddi yoksulluğu da kalıcı bir biçimde beraberinde getiriyor. Bahçe ve Köse'nin yoksulluk literatürünü eleştirmek suretiyle vurguladıkları gibi bu yoksulluk arızı ve yüzeysel bir sorun olmadığından, alelade tedbir ve önlemlerle giderilemeyeceği gibi yüzeysel bazı tedbirlerle de sonlandırılması mümkün değildir. Yoksulluk, sınıflaşmanın bir tezahürü olup bir sınıf sorunu olarak ele alınmalıdır. Çözümü de sınıf mücadele araçlarının geliştirilmesini ve devreye sokulmasını gerektirir.⁹

Türkiye bağlamında yoksulluğun ekonomi politikasını özetleyecek olursak: Yukarıda özetlenen olumsuz gelişmeyi destekleyen faktörler, tarımdaki çözülme, neoliberal politikalar, buna bağlı olarak devletin değişen rolü ve yer yer de G. Doğu'daki savaşın yol açtığı zorunlu göçtür.¹⁰ Tüm bu gelişmeler, Türkiye'nin geleneksel sosyo-ekonomik paradigması dahilinde aşağı yukarı eşit insanlardan oluşan insanlar arasındaki gelir farklılıklarını bir uçuruma dönüştürmek suretiyle arayı her geçen gün daha da açmaktadır. Genel tabloya bakıldığında, yoksulların toplam nüfusa oranının, 2000'lerin başlarındaki %14'lük olmasına karşılık, ileriki tarihlerde radikal bir artış göstererek %24'e ulaştığını öğreniyoruz.¹¹ Günümüz şartlarında ülke nüfusunun ciddi bir oranını temsil eden %24'ünün yoksulluk/açlık şartlarında yaşama zorunluluğuyla karşı karşıya oluşunun nedenleri açıklanmaya muhtaçtır.

Bu makasın azalmayıp zaman içinde artarak varlığını sürdürmesi yaşanan yoksullaşmanın arızı değil yapısal bir sınıflaşmayla izah edilebilecek niteliğini açığa vuruyor. Benimsenen kalkınmacı perspektifin gelişmiş ülkelerin saygı duyduğu bir Türkiye ekonomisi yaratma konusunda başka bir bilgisi henüz mevcut değildir. Yoksulları içine alan mücadelecı bir perspektif de siyasal alanda henüz vuku bulabilmiş değildir. Her durumda, sınıfsız/eşitlikçi bir toplum modeli varolanı paylaşmakla ilgili olup halihazırda

⁹ Bahçe ve Köse, 2007.

¹⁰ Buğra ve Sınmazdenir, 2007: 85-6.

¹¹ Bkz. Buğra ve Sınmazdemir, 2007: 108; ve Bahçe ve Köse, 2007: 10.

olmayanın ülke ekonomisine dahil edilmesini sağlayamayacak olmakla birlikte, eşitlik için mücadele etmekten geri durulması da, büyük çoğunluğun yıkımı demek olan, bu sınıfsal konumları sabitlemekten başka bir işe yaramayacaktır. Bu, nüfusun çoğunluğunu mutlak yoksullukla karşı karşıya bırakabilecek, daha da kötüsü toplumun eşitlikçi reflekslerinin kökünü kurutarak sınıflı toplumu yapısallaştıracaktır.

Yoksulluk sorununu yapısal kılan modern faktörlere değinerek bitirelim bu bölümü. Bu hususların başında ekonomik büyümenin istihdamı azaltarak gerçekleşiyor olması geliyor. Bunun anlamı, teknolojik gelişmenin, büyümeyi sağlayan ana dinamik olmayı sürdürdükçe, üretim artışının istihdam artışı anlamına gelemeyeceğidir. İşletmelerin ihtiyaç duyduğu işçi sayısı yıldan yıla azalmaktadır.¹² Otomasyon ve bilgisayarlaşmanın getirdiği bu teknolojik etki, ucuz işgücüyle ayakta kalmaya çalışan üçüncü dünyaya da aktarılabildiğinden istihdam artışı bizim gibi ülkelerde de sınırlı kalmaktadır.¹³ Böylece, ülkelerin ekonomik durumlarındaki iyileşme paradoksal bir biçimde işsizlikle sonuçlanmaktadır.

Elbette, çalışan nüfusun yarıya yakınının kayıt dışı olması da çalışma yaşamının yoksulluk üretici özelliğini katbekat artıran bir etki yaratmaktadır. Ama bundan daha da önemlisi yapısal dönüşümün hem bir nedeni hem de sonucu olarak karşımıza çıkan işsizlik olgusudur: Tam istihdamın dünya çapında bir gerçeklik ve hedef olmaktan çıkarak¹⁴ yerini yaygın işsizliğe bırakması sözü elden yapısal dönüşümün temel göstergelerindendir. Öyle ki, 1995'te dünyada işsiz veya gizli işsiz sayısı 800 milyon olarak hesaplanırken, 21. yy'ın başında bu rakamın bir milyarı geçtiği kaydediliyor.¹⁵

Ancak yoksulluk salt kişinin çalışma yaşamında kendisine bir yer bulabilmesiyle de ilintili bir sorun değildir. Bu çerçevede 'çalışan yoksul' tipinin, 'sadece büyüme hızının düşük olduğu gelişmekte olan ülkelere özgü' olmayıp ABD gibi gelişmiş ülkelerde de görüldüğünün altı çizilmeli. "Çalışan yoksullar, yalnız yoksul ülkelerde değil zengin ülkelerde de önemli bir sorun oluşturuyor."¹⁶ Çalışmanın ve bir işe sahip olmanın dahi kişiyi yoksulluktan kurtarmaya yetmiyor oluşu sorunun boyutlarını, yapısal niteliğini tüm çıp-

¹² Bora ve Erdoğan, 2011: 13-4.

¹³ Bora ve Erdoğan, 2011: 14.

¹⁴ Bora, Tanıl ve Necmi Erdoğan, 2011. "Cüppenin, Kılıcın ve Kalemin Mahcup Yoksulları: Yeni Kapitalizm, Yeni İşsizlik ve Beyaz Yakahılar," Ed. Tanıl Bora, Aksu Bora, Necmi Erdoğan ve İlknur Üstün, İstanbul: İletişim: s. 13.

¹⁵ Bora ve Erdoğan, 2011: 13.

¹⁶ Buğra ve Sınmazdenir, 2007: 92-3; ayrıca bkz. Buğra ve Keyder, 2007: 10

laklığıyla ortaya koyuyor: Çalışmak yoksulluğu önlemiyor; ne gelişmemiş ne de gelişmiş ülkelerde.

3.EŞİTLİKÇİ DAYANIŞMACI TOPLUMDAN SINIFLI TOPLUMA TÜRKİYE

Eskiyle bütün bağlarını kopardığı iddiasında olsa da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne yön veren bazı temel prensipler Osmanlı'nın devamı niteliğindeydi. Şu özlü söz, uzun yıllar çalışma yaşamının temel şiarı oldu:

“İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitleyiz!”

Sol, bu sözü gerçeklikte bir karşılığı olmayan kalkınma amaçlarına dönük bir seferberlik cümlesi olarak anlamış; bunun çıplak gerçeği yansıttığı kabulü de sağ çevrelerin yürekten inandığı bir tespit durumunda olmuştur. Tarihsel gerçeklik, feodal toplum olmadığımızı doğrulayan ve sınıfsız bir toplumsal ekonomik arkaplana sahip olmamız bağlamında tarihin ‘sağ’ yorumunu onaylamayı gerektiren somut verilerle doludur.

Ama konumuz açısından önemli olan, sonuç olarak, her iki grubun da sınıf karşıtı (eşitlikçi) bir duruşa sahip olmalarıdır. Sol, sınıfı veri ve tarih-dışı aldığından; sağ da eşitliği hiç bitmeyecek, kaybedilmeyecek bir hazine telakki ettiğinden her iki duruşun da konjonktürel olarak avantajlı ve dezavantajlı durumlar ve dönemlerle ilgili takdir hakkını gerektiği gibi kullanmadığı ileri sürülebilir. Ancak, yakın zamanlara kadar, bütün tarafları içerecek biçimde, şu hususta büyük başarı sağlanmıştır: Ülkenin tüm kıt imkanlarına rağmen, sınıfsal gelişmelerin önü alınarak, zengin refah devletlerinin vatandaşlarına sağladığı eşitleyici imkanların gerisinde kalmamak için gerekli adımların çoğu atılabilmiştir. Bunun çalışanların haklarının verilmesinde sınıf oluşumunun gecikmesi yönünde bir etki yaptığı açıktır. Ancak bu rolün sonsuza kadar oynanması da mümkün ve mantıklı değildi; çünkü, bütün kural ve kurumlarıyla batılı toplum olmak için yola çıkmış ve bizzat devlet eliyle bir burjuva ve işçi sınıfı yaratılmıştı. Batıda refah devletinin sonunun gelmesi Türkiye’de de sınıfsız toplumun sonunu getiren ana dinamik olmuştur. Nitekim tarihin bu sonralayan momentinde sınıflı topluma evrildik.

Türkiye’de sermaye ve işçi sınıfının evrimleşmesini ve bu sürecin özgüllüklerini anlayabilmek için önce sınıflı toplumu ideal tipik anlamıyla temsil eden batının durumuna bir netlik kazandırmalıyız: Batının ideal tipik sınıfının ‘ne’liğine dair bir bilgi için Wright’e başvurabiliriz. Wright, batılı anla-

mıyla ideal-tipik sınıfın temel özelliğinin ne olduğunu açıklamak için şu cümlelere başvuruyor:

“Hem Marxist hem de Weberci gelenekteki kapitalist toplumun sınıf analizinin temelinde basit bir fikir yatmaktadır: İşçiler üretim araçlarından ve böylelikle de geçim olanaklarından koparılmıştır. Bunun sonucu olarak, işçiler iş gücü piyasasına girmek ve hayatlarını devam ettirebilmek için iş aramak zorunda kalmışlardır... işçiler yaşamak için emeklerini satmak mecburiyetinde kalmakta ve bu yüzden de, nihayetinde, eğer ellerinde daha iyi seçenekler olsaydı kabul etmeyecekleri değiş tokuş ve çalışma koşullarını kabul etmeye zorlanmaktadırlar.”¹⁷

Sınıflılığın feodal geri planında köleci düzen yatan batı için işçinin mülksüzleşmesi için özel bir çaba gerekmemiştir. Zira o derin köleci/sınıflı tarihselliği içinde batının potansiyel işçisi zaten mülksüzdü ve karın tokluğuna çalışacakları efendilerinin mekanları da kendilerine kapanınca salt tokluk peşinde piyasada iş bulmaktan başka çıkar yola sahip olmayan özgür işçiler (aslında çalışmama lüksüne sahip olmadıklarından özgürlükleri göreliydi elbette) durumuna geldiler.

Peki bu açılardan bizde (Osmanlı arkaplanı ve erken Cumhuriyet yılları itibariyle) durum nasıldı?: Bu çalışmanın temel varsayımına uygun olarak, hemen belirtelim ki, yukarıda batı için tarif edilen gerçekliğin bir benzeri Osmanlı sonrası batılılaşma çabalarına karşın yakın zamanlara kadar Türkiye için geçerli değildi.

Batılılaşmacı politikalarla her bakımdan batıya benzemek bir hedef olarak belirlendiyse de kırsal bağların önemli ölçüde ayakta kalması, kapitalleşmenin de ‘devlet kapitalizmi’ formunda devletin koruyucu kanatları altında gerçekleştiriliyor olması, ortaya batıdakinden son derece farklı bir sosyo-ekonomik yapı çıkarıyordu. Batı tipi yaşantı kadar batı tipi ekonomi ve dolayısıyla burjuvazisi ve işçisiyle çalışma yaşamının aktörleri de bizzat devlet eliyle yaratıldı.

Açıktır ki bu durumda, gerek burjuvazi gerekse işçiler otonom sınıf olma kriterlerini karşılamıyordu; biri (sermaye) varlığını devlete borçlu olup meşruiyetini de devlet üzerinden sağlarken; diğeri de (işçi) köyle ve toplumun geri kalanıyla kuvvetli bağlara sahipken, yani gerek maddi gerekse manevi açılardan varsıl durumundayken, dolayısıyla da, batının yaşamak için satmak zorunda olduğu emeğinden başka hiçbir şeyi olmayan işçisine hiç benzemezken, özel ve tümüyle ayrıksıydı.

¹⁷ Wright, 3007: 51.

Türkiye’de eşitsizliğe ve sınıflılığa zemin hazırlayacak sosyokültürel bünyeye yabancı gelişmelerin gündeme gelişinin da ancak ve ancak devlet politikaları dolayısıyla sağlanabileceği açıktır. Devlet eliyle gerçekleştirilen bu müdahaleler Türkiye’yi, adım adım özgür köylülüğe, geçimlik ekonomilere dayalı bir toplum olmaktan çıkarıp devlet girişimleri/kapitalizmi ve kentleşme politikaları ile görece sınıflı (ya da sınıflaştırılmaya uygun hale getirilmiş) bir toplum haline getirmiştir. Bu tercih, modernleşme, batılılaşma politikalarının olmazsa olmaz bir sonucu olarak düşünülmelidir. Bu politikaların hayata geçirileceğine yönelik herhangi bir kuşku yoktu; tek kaygı, uygulama sonuçlarında başarının sağlanmasıyla ilgiliydi.

Ancak belirtilmelidir ki, sınıflaşmanın erken görünüşleri, günümüzün yoksulluktan beslenen derinlikli sınıflı düzeninden farklıydı. Devlet kapitalizminin sınıflılık görüntüleri, batı-tipi bir, yeni, emeğinden başka sahip olduğu şey olmayan mülksüzleşmiş işçi sınıfından kaynaklanmıyor; batılılaşmanın sonucu olarak bir eğitilmiş modern bürokrat, aydın tipinin kendisini nüfusun geri kalanından ayırıştırmasından - yani, hala klasik yönetilen-yönetilen ayrımına sadık olunan özel tür bir tabakalaşmanın varlığından kaynaklanıyordu- neşet ediyordu. Bu çerçevede, geleneksel kültür ve inanç taşıyıcıları olmaları ve mütevazı yaşam koşulları nedeniyle, halk ve özellikle de köylü, aşağı sınıf sayılıyordu. “Köylü” nitelemesi aşağılamak için başvuru- rulan bir sıfat durumundaydı. Oysa gerçekte halk ne mülksüz ne de sosyal ve kültürel sermayelerden/bağlardan yoksun olup bu sınıf halinin batı tipi olmadığı muhakkaktı.

Burada, maddi yaşam dışı boyutlarıyla yaşam tarzlarını kapsayan bir tabakalaşma biçimi olarak (Marxist sınıf kavramından çok) Weberyen statü¹⁸ kavramıyla ele alınmayı hak eden bir durum söz konusudur. Her hal ve kar- da bunun batılı anlamıyla sınıf gerçeğiyle bir ilgisi olmadığı açık olup bu hal 1980’lerin sonuna kadar önemli ölçüde geçerliliğini korumuştur.

Statüden sınıfa geçişin hızlanması bakımından 1980’ler milat olma özelliğine sahiptir. Bu yıllar boyunca, görece devlete rağmen, yerel/milli dinamiklerden beslenen ve bu anlamda bağımsız/özerk bir sermaye sınıfının doğuşuna tanıklık edildi; bu süreç halihazırda devam etmekte.¹⁹ Bağımsızlığı, rasyonel girişimcilik özellikleri nedeniyle dindar ve muhafazakar da olsa bu yeni sermaye grubunun kendisini önceleyen devlet eliyle yaratılmış sermayeye kıyasla tam anlamıyla kapitalizmin gereklerini yerine getiren

¹⁸ Weberyen statü kavramı için bkz. Weber, 1978: Cilt I. 302-7 ve Cilt II. 926-939.

¹⁹ Bu sürecin MÜSİAD örneği üzerinden ele alındığı bir çalışma için bkz. Özdemir, 2006.

batı tipi bir girişimci burjuvazi olduğunu gözlemlemek mümkündür. Gelişen noktada Diyanet vb. dinsel kaynakların enflasyon nispetinde faizi helal kılan açıklamalarının kolaylaştırıcı tesirleri olduysa da özellikle sermayenin başlangıç yıllarında faiz yasağının kolay para kazanmayı engelleyici bir rol oynadığı açıktır; bu da girişimci tipte bir muhafazakar sermayenin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır.

Bir önceki sermaye grubu devlet güdümlü, dahası onun eliyle yaratılmışken Anadolu sermayesi olarak adlandırılan bu ikinci işadamları grubu, devletin güdümünde olmak bir yana, kendi partisini (AKP) kurma ve onun politikalarını belirleme konusunda gösterdiği işbirlikle de batı-tipi burjuvazinin özelliklerini bünyesinde topladığını ispatlamıştır.

Bilindiği gibi, Osmanlı'dan devralınan klasik Türkiye modelinde devlet özerk olup, sermaye de dahil temel ülke meselelerinde nihai sözü söyleme güç ve kabiliyetine sahipti. Neoliberal politikaların zayıflattığı devlet işleyişiyle ise, bu anlamda bütün türleriyle (yerli/muhafazakar, ulusal/laik ve küresel versiyonlarıyla) sermayenin devlet karşısındaki gücünü ve rolünü perçinlemiştir. Bu süreçte modernleşme ve kapitalizm, önceki dönemlerde olduğu gibi ülkenin birkaç büyük şehriyle sınırlı olarak değil, Anadolu'nun tamamında etkili olacak şekilde hayata geçiriliyor, geleneksel sosyoekonomik yapının bütünüyle çözülüp yeni sınıflı yapının derinleşerek gerçeklik kazanmasına meydan veriyordu. Bu yeni tip sermaye, neoliberal politikaların yanında küçük ölçek olması hasebiyle de işçiyi örgütsel haklardan uzaklaştırma hakkını kendinde görmekte ve bu durum sermaye açısından zenginleşmeyi, çalışanlar açısından da yoksullaşmayı perçinlemektedir. Kayıt dışılık, güvencesizleştirme, esnek çalışma koşulları ve sendikasılaştırma bu yeni tip (KOBİ'lerle temsil edilen) sermayedar sınıf için tipik özelliklerdir.²⁰ Bu sermaye ki geleneksel esnaf ve zanaatkarın vasıflarını yeni terk ederek modern kapitalist ekonominin gerekleriyle çok çabuk bir biçimde sarmaş dolaş bir hale getirerek işçileri modern anlamda mücadele içermeyen bir sınıflı düzene mahkum etmiştir. Ahilikten esinlendiğini ileri süren bu sermaye, kendisi, çalışanları dışarıda bırakacak biçimde ayrıca örgütlendiği halde, yukarıda belirtildiği üzere, mülksüzleşerek batı tipi bir sınıfa dönüşmüş, yoksullaşıp açlık sınırında yaşamaya başlamış, perişan durumdaki işçilere örgütlenmeyi çok görmektedir.²¹

²⁰ Yıldırım, 2010: 299.

²¹ Özdemir, 2006: 208 vd; ayrıca bkz. Yıldırım, 2010: 299.

4. SINIFLI BİR DÜZENE GEÇERKEN

Türk solu, sınıf durumunu, tarih ve toplumlar ötesi bir realite olarak görüp tartışmaya yer bırakmayacak şekilde veri kabul ettiğinden bu soruyu kavramlaştırmamış, sorunsallaştırmamış, dolayısıyla da hiç sorgulamamıştır. Türk solu ‘sınıflı bir düzene mi geçiliyor?’ sorusunu sormaya hiç ihtiyaç duymadan sınıflı düzeni veri kabul etmiştir. Oysa bu soru, yanıtı zaten bilindiği düşünülerek değil, Kemal Tahir’in de uyarılarda bulunduğu üzere, Türkiye’nin kendine has özelliklerinin analize dahil edilmesi, ve bunların ışığı altında, sınıf bağlamında kuramsal bir netlik yaratılması amacıyla sorulmalıydı. Türk sağının bu soruyu sormayışı da, olduğu kadarıyla eşitsizliği kaçınılmaz bulup sosyo-ekonomik sorunları sınıf kavramı üzerinden ele almadığındandır. Bu nedenlerle sınıf için Marx’ın nihai tanımı yapmayarak işi zorlaştırdığından hareketle Tuğal’ın Türk solu-sınıf ilişkisi bağlamında yaptığı saptama çok yerindedir:

“Türkiye’de sınıfın kuruluşunun önündeki en büyük engellerden birinin ‘sınıf nedir?’ sorusundaki açıklığın hakkının yeterince verilmemesi olduğu söylenebilir.”²²

Salim Uslu’nun “Bazı Müslümanlar bütün sorunların nedenini ahlaksal değerlerin eksikliği olarak gördüğünden, buna yanıt olarak geleneksel İslami değerleri çözüm olarak sunmaktadır. Müslümanlar sınıf sorunsalını kabul etmeli ve anlamaya çalışmalıdırlar.”²³ ifadesinde de işaret edildiği üzere çalışma yaşamı söz konusu olduğunda karşı karşıya kaldığımız sınıf gerçeği bağlamında Türk sağ, hatta İslamcı sağ içindeki ayrışmaya işaret ettiği kadar batı tipi sınıflaşmanın kristalize hale gelmesinin sağ zihniyetin mücadele perspektiflerle yüzleşmesindeki kaçınılmazlığı da ortaya koyuyor. Bu nedenlerle ilgili soruyu (‘sınıf nedir?’) düzgün bir biçimde yanıtlamanın vakti çoktan geldi de geçiyor bile. Zira belirtildiği üzere, geçmişimizde bu gerçeğe (tüm çıplaklığıyla) karşı karşıya kalmamışken bugün her geçen gün sınıf sorununun içine çekildiğimiz bir ortamı teneffüs ediyoruz.

Burada, Marx’ın neden sınıfın ‘ne’liğini yeterince netleştirmeden, yani veri kabul ederek, ele alma noktasında karar kıldığının; en azından neden bu konuda açık ve net olmadığının ve Türk solunun da bunun da bir sonucu olarak sınıf kavramını netleştirmeden bırakmış olduğunun alternatif bir açıklamasını yapmak istiyorum: Marx, sınıfın kuramını yapma değil de aksi

²² Tuğal, 2002: 71.

²³ Yıldırım, 2010: 288.

yönde bir tutum aldı; zira sınıf olgusu batı için çınlıplak ortada bir gerçeklik durumundaydı. Bu nedenle sınıf veri alınıyordu; tartışma ve tahliline gerek duyulmuyordu, zira apaçık bir durumdu. Türk solu, sınıf için bir kurama yaslanamadı; çünkü ne Marx tarafından yapılmış net bir tanım vardı ne de (Türkiye'nin) olgusal dünyasında ideal tipik batılı sınıfa karşılık gelecek bir sınıf gerçeği.²⁴ Bunun için, ya Marx'ın toprakta özel mülkiyetin egemen olmadığı toplum tiplerini incelemek için gittiği Asya Tipi Üretim Tarzı²⁵ kavramlaştırmasına; ya da Şerif Mardin'in yetkince betimlediği gibi, aşağı yukarı eşit insanlardan oluşan halka karşı yerine getirdikleri görevlerin gerektirdiği bazı ayrıcalıklara sahip bir yönetici sınıfın varlığına dayanmak gerekirdi. Şerif Mardin'in dikkatimizi yıllar öncesinden çektiği gibi, bütün modernleşirmeci adımlara karşın toplumu tanımlayan genetik kodlara müdahale edilmeyen Türkiye'de ana bölünme hattı yöneten-yönetilen ayrımına dayalı kalmaya devam etti.²⁶ Eşitleyici etki o raddede idi ki bu ayrıcalıklar görev süresiyle sınırlı olup miras yoluyla çocuklara geçirilemezdi; iktidar anlayışının servet ve ayrıcalıkları belli ellerde biriktirmemenin teminini gerektirdiği bu iklimde zenginlik de fakirlik de yok değildi; ancak Mardin'in altını çizdiği üzere 'geçiciydi'.²⁷ Ama (Kemal Tahir'in vurguladığı gibi) Türk solu bir hata yaparak Türk toplumu ve insanı ile batı toplumu ve insanının aynı özellikleri taşıdığı varsayımından hareket etmekten vazgeçmiyordu.²⁸ Bu da, Tahir'in Osmanlı'yı bilmeden bilenemeyeceğine inandığı Türk toplumuna dair "ilgisizlik ve bilgisizliğe yol açıyordu".

Tahir isyan ederek şu tespiti yapıyor: "Her olayı döndüre dolaştırma toplumun etkilerine bağlamak sonra da toplum dediğimiz şeyin özelliklerini umursamadan ona, yabancı ülkeler tecrübeleriyle açıklamaya yeltenmek insanoğlunun ulaşabileceği en korkunç budalalıktır."²⁹

Aslında kuram yapma denemesinin olmadığı saptaması iyimser kabuldür. Kemal Tahir'in eleştirerek tartışmaya açtığı gibi, gerçekte olan, batının tarihsel koşullarından hareketle oluşturulmuş teorilerin alınıp Türkiye'ye uygulanmak istenmesidir. Kemal Tahir bu duruma işaret ederek Türk sosyalist hareketini, kuramsızlıkla, kalıpcılık ve taklitçilikle eleştirir. O'na göre

²⁴ Yavuz, 2002: 104, 109.

²⁵ Bilindiği gibi Türkiye'de sosyalistler ATÜT'e gerekli ilgiyi göstermemiş ve adımlarını adeta batının sınıflı düzeni aynıyla Türkiye'de yaşıyorlarmış kabulüyle atmışlardır.

²⁶ Mardin, 1983.

²⁷ Mardin, 1991; ayrıca bkz. Özdemir, 2010: 38.

²⁸ Yavuz, 2002: 110.

²⁹ Yavuz, 2002: 111.

Türk solu yerli gerçeklere dönmedikçe hata yapmaya devam edecektir. Gelinen noktada, bu çalışmada kavramsallaştırılmaya çalışıldığı gibi, sınıf artık Türkiye için çıplak bir gerçeklik kertesine gelmiş olup bize has bir sınıf kuramı oluşturulmalıdır. Çünkü, batı tipi sınıflılığa son hızla yönelmiş olmakla birlikte bu topluma özgü hasletlerin de analizde bir yer bulması, eski hataların tekrarlanmaması bakımından gereklidir.

Yukarıda çizilen çerçeve bağlamında, içinden geçtiğimiz dönemde sınıflı topluma geçiyor olduğumuzu; öncesinde şekilsel değişiklikler olsa da klasik sınıfsız Osmanlı sosyo ekonomik düzenini, devlet kapitalizmi formu altında, Cumhuriyet döneminde de sürdürdüğümüzü düşündüğümü ifade etmiştim.³⁰ Sınıflı toplumdan en temel farkımızı da, insanların bir şekilde kendi ayakları üzerinde durabilip temel ihtiyaçlarını karşılayabilmiş olmalarında gördüğümü. Hatta, zenginliği, maddi servetin ötesinde tanımlamak suretiyle çok daha fazlasını... Zira insanın ihtiyaçlar hiyerarşisinde en yukarıda yer aldığı gibi sendikal ve siyasal mücadelelerin asıl hedefi³¹ durumundaki onur ihtiyacı³² yakın zamanlara kadar bizim kültürümüzde yoksullar dahil hemen hemen herkesin eşit biçimde karşılayabildiği bir ihtiyaç olagelmıştır. Bizim zihniyet haritamızda ne denli yoksul olursa olsun, düzgün bir insan, saygı görmüş ve itibar sahibi olmuştur.

Kıyaslamalı bir bakışla, batıda durumun bunun tam tersi olduğunu tespit etmemiz gerekiyor: Batıda onur (haysiyet) maddi zenginliğe sahip olanların (üst sınıfların) bir ayrıcalığı olagelmıştır. Dolayısıyla eşitliği tanımlayan salt maddi ihtiyaçlar seviyesinin gerekleriyle donanmışlık değil sosyo-kültürel manevi sermayelerden de yoksun olmamaktır. Batıdaki toplumsal mücadelelerin adam (gentilmen) yerine konulma, genel oy hakkına ulaşma vb. iktisadi kapsam dışı konulara yöneldiği dikkate alındığında³³ bizde yoksul bir insanın sahip olduğu toplumsal dayanışma ağı ve moral, onursal eşitliğin anlamı daha iyi takdir edilecektir. Sınıflı topluma geçiş, bu değerlerin kaybıyla maddi kayıpların birlikteliğinin anlamını acı bir şekilde takdir etmemizi sağlamaktadır. O nedenle yoksullukla savaşta en az maddi yardım kadar oldukça kıt bir kaynak haline gelmiş bulunan insani dayanışmaya ve paylaşımına yer verilmesi elzemdir. Dayanışma, her şeyden önce zamanımız-

³⁰ Sınıfın Feodalite ve atüt kapsamındaki geniş bir literatür özeti için bkz. Makal, 1997: 168-177.

³¹ Marshall ve Bottomore, 2000; Holloway, 2006: 36.

³² Mardin, Osmanlı'dan devralınan 'denkserlik' prensibinin onurun eşit dağılımı açısından da geçerli olduğunun altını çizerek: Bkz. 1991: 195.

³³ Marshall ve Bottomore, 2000.

dan bir pay talep ediyor; modern koşullarda ise 'vakit nakit demek olduğundan' kimseye bir pay ayırmak istenmiyor; üstelik dayanışma ve yardımlaşma 'karşılıklılık' gerektiriyor ve mevcut koşullarda bu prensibin karşılanabilmesi de kolay olmuyor. Üstelik, 'karşılıklılık' açısından güncel koşulların gerektirdiği teorik açıklım/izah henüz yapılmış değil –ne sol ne de İslami cenahlarda.

5. GAYRİMÜSLİM NÜFUS, KAPİTALİZM VE 'MİLLİ İKTİSAT' PEŞİNDE

Klasik tarıma dayalı Osmanlı sosyoekonomik düzeninden çıkışta Türkiye, ilk batılılaşma adımlarını yabancı sermaye yanında gayrimüslim nüfusun öncülüğünde atıyordu. Yerli ve milli bir sermaye sınıfının (milli iktisat çabası)³⁴ oluşturulması için çabalar Osmanlı'nın son dönemlerinde gösterilmeye başlandıysa da Müslüman nüfusla modern ekonominin gerekleri arasındaki uzlaşmazlık barizdi. Nitekim sadece burjuvazisi değildi Osmanlı'nın gayrimüslim olan, işçilerinin önemli bir bölümü de gayrimüslimdi. Bunda belirleyici olan faktörler, girişimcilerin yabancı ve gayrimüslim sermayeden oluşması yanında küçük köylülüğe dayalı, kendine yeten insanlardan oluşan Müslüman nüfusun fabrikalarda çalıştırılmaya gönüllü olmayışlarının bir payı olduğu belirtilmeli. Daha önce de vurgulandığı gibi, Müslüman işçileştiğinde dahi bu, batıda olduğu gibi mülksüzleşme ve emeğinden başkaca sahip olduğu şeyi olmayan kişiye dönüşme şeklinde olmadığından çalışma konusunda seçim şansına sahipti. Özgür köylü olabilir, geçimini topraktan temin edebilirdi zira. Özetle, Osmanlı ve erken cumhuriyet, Müslüman işçi ve işverene (kelimenin tam anlamıyla) sahip değildi; ya da nadiren sahipti. Hakim olan tarz Osmanlı'dan devralınan çizgileri koruyor, batı tipi işçi ve işveren ise ancak marjinal bir temsil seviyesine sahipti. Bu noktada, ekonomik yaşamın, devleti de geride bırakarak, uzun zaman gayrimüslim nüfusun elinde şekillendiğini rakamlarla özetleyen şu alıntıya kulak kesilmek öğretici olacaktır:

"Osmanlı'da 'işveren denilince yabancı sermaye, gayrimüslim sermaye, devlet ve en sonra da Müslüman-Türk sermaye akla gelmektedir. ... Bu özgünlük yalnızca sermaye sınıfına da has değildir. İşçi sınıfı da çok renkli etnik bir mozaik oluşturmaktadır. Rum, Yahudi, Ermeni ve yabancı uyruklu işçiler genel olarak işçi sınıfı içinde, özel olarak da vasıflı işçiler ve sanayi işçileri arasında büyük bir ağırlığa sahiptir. 1915 sanayi sayımı sonuçlarına

³⁴ Toprak, 1995.

göre, sermayenin ve emeğin sadece %15'i Türk'tü. Emeğin %60'ı Rum, %15'i Ermeni ve %10'u Yahudi'ydi."³⁵

Üstelik, belki gayrimüslim burjuvazinin yerini almak isteyen bir devlet erkanı mevcuttu ama gayrimüslim işçilerin yerini almak isteyen Müslüman işçi/çalışan bulmak bu şartlarda çok zor olmalıydı. İşçi olmanın herhangi bir cazibesi yoktu ve batıdan farklı olarak köle geçmişe sahip olmayıp geçimini tarımda karşılayabilen köylüler emeklerini zor şartlarda çalışmaya mecbur kalacak şekilde satmaya mecbur değillerdi. Batının potansiyel işçilerine tezat oluşturacak şekilde bizimkiler 'özgür köylü' olup emeklerinden başka şeye sahip olmayan kişiler durumunda değillerdi. Kendi yağlarıyla kavruluyorlardı; köylerinden çıkıp maceralara atılmak için bir nedenleri yoktu. Bu insanlar, en iyi olasılıkla 'köylü-işçi' olarak nitelendirilecek, yarı-köylü yarı işçi,³⁶ batının vahşi kapitalizm koşullarındaki işçisinin mutlak yoksulluğundan korunmuş olan kelimenin her anlamıyla mülksüzleşmemiş işçilerdi³⁷ Nitekim, küçük köylülük eksenli yürüyen ekonomik düzende, tarımda işler, Makal'ın not ettiği gibi, küçük üreticilik temelinde yürütülmekte olup süreklilik arz eden ücretli işgücüne başvurma da oldukça sınırlıydı.³⁸ Sonuç olarak:

"Türkiye işçi sınıfı mülksüzleşerek fabrikaya dolmuş bir kitleden değil, fabrikanın içinde iken zamanla mülksüzleşmiş bir kitleden doğmuştur... Çoğunun toprakları ve oradan elde ettikleri küçümsenemeyecek gelirleri vardı."³⁹

Batı tipi sınıflılığın, mülksüzleşme, köylülükten uzaklaşıp bel bağlamak için emeğinden başka bir varlığının kalmaması koşullarını yerine getirmeyen Türk işçisinin, devlet kapitalizmi koşullarında, bunlara ilave olarak, kendisine sınıflarüstü bir konum atfedilen kerim devlete bağlı olarak çalışma 'zorunluluğu' da vardı. Öyle ki, işçi sınıfının ana gövdesini kamu sektöründe istihdam oluşturuyordu.⁴⁰ Günümüzde bile kamu sektörünün toplam çalışanlara oranı %40 gibi yüksek bir orandır, bunun da ötesinde sendikali işçilerin %70'i kamuda çalışmaktadır;⁴¹ Ve bu durumun bir nevi işçi aristokrasisine karşılık geldiği ileri sürülebilir.

³⁵ Üstün, 2002: 229.

³⁶ Makal, 1997: 166.

³⁷ Makal, 1997: 166-8.

³⁸ Makal, 1997: 135-6.

³⁹ Üstün, 2002: 234.

⁴⁰ Üstün, 2002: 240.

⁴¹ Yıldırım, 2010: 292.

Bütün bu kendine özgülükler, dinsel, etnik ve devlet girişimciliğinden kaynaklanan hususlar, literatürde, işçi sınıfı mücadelesini engelleyici unsurlar olarak zikredilir.⁴² Oysa, işçi sınıfı bilincinin gelişmemesinin nedenleri belirtilen hususlarla bağlantılı olarak batı tipi bir işçi sınıfının mevcut olmasında aranmalı(ydı). Üstelik, sermaye sınıfı ve ondan özerk devletin nitelikleri itibarıyla da çalışma yaşamı batı tipi niteliklere sahip değildi. Bu hususların, çalışanları mülksüz ve emeği olmasa ayakta kalamayacak olan işçiler durumuna girmekten alıkoyması, yani ideal tipik anlamda işçi olmaktan alıkoyması ile ilgisinin kurulması gerektiği açıktır. Sınıf bilinci, ancak, ideal tipik anlamıyla işçileşme (ve devletten bağımsız, hatta devleti güden burjuvalaşma) sürecinin oluşumuna paralel olarak söz konusu olabilirdi.

Her zaman ülke ve insanların yaşantıları hakkında özerk biçimde son kararı veren kerim devletin hükümlanlığı, Osmanlı'da öz olarak mevcut olan düzenin şekil değiştirmiş bir hali olarak, liberal döneme kadar, Cumhuriyet'li yıllara da damgasını vurmuştu. Cumhuriyetli yıllarda, çevre-merkez; yönetilen-yönetenler ikili ayrımına dayalı anlamlandırma geçerliliğini koruyordu. Hala, sınıflılık değil görece birbirine eşit insanlardan oluşan bir halk söz konusuydu. Osmanlı'dan devralınan klasik sosyo-ekonomik yapı bozulmamıştı. Tüm bu nedenlerle sınıf değil, meslek esasına dayalı bir ekonomik yapı öngörülüyordu.

Osmanlı'dan devralınan bu yapının korunmasını sağlayan bir unsur küçük köylülüğün önemli ölçüde devam etmesiye⁴³ diğeri dünyada refah devleti uygulamalarının hüküm sürmesi (ve bunun Türkiye'deki devlet eksenli ekonominin sürdürülmesine kapı aralayan tezahürleri) ile Türkiye'nin kalkınması bağlamında Amerikan yardımlarının devreye sokulabiliyor olmasıydı. Bunlar Türkiye'nin çıplak haliyle sınıf sorunuyla yüzleşmesini geciktiren faktörler olarak belirtilebilir.

Ama öte yandan, yukarıda da kısaca değinildiği gibi, kır-kent ayrımı temelinde kendine has bir tür sınıflılık (statüye yakın bir anlamda) da yaratılmamış değildi: Türkiye'de birine 'köylü' denmesi, o kişiye hakaret edilmesi anlamına gelir(di). Bu hakarete bulunan azınlığı temsilen kentli 'sınıf' geçmişin yönetici sınıfını temsil eden günümüzün devlet memurlarıydı.

⁴² Üstün, 2002: 230.

⁴³ İşçilik, köylü toplum oluşumuzun altını çizerek güçlü bir sendikal hareketin ortaya çıkmış olmasını bununla açıklar. 1990: 307.

Şimdi artık köylü kalmadı.⁴⁴ Cumhuriyet'in kuruluşundaki köylü-kentli dengesi bütünüyle tersine dönmüş durumda. Köyden şehre gelip şehirle bütünleşmenin yol ve yöntemine vakıf olamamışların/kılın(a)mamışların yeni adı da, 'yoksul'dur. Hatta geçimlik köylüyü bağrında istememektedir kapitalizm: Bahçe ve Köse'den öğreniyoruz ki geçimlik köylülerin %40'ı açlık sınırının altında yaşamaktadır. Tarım emekçileriyle kıyaslanınca (%34) görülmektedir ki geçimlik köylünün durumu bütün kategorilerin altında bir seyir izlemektedir.⁴⁵ Ancak, ele aldığımız açlık değil de yoksulluk sınırı olduğunda geçimlik köylünün durumu bütünüyle içler acısıdır: Bu hanelerin tamamı yoksulluk sınırının altında yaşasa da tarım emekçileri için bu oran çok daha yüksek olup, %72.4'dür.

İşte bütün bu nedenler (yani yakın zamanlara kadar geçerliliğini koruyan köylü toplum olma özelliğimiz; güçlü bürokrasiye ve devlet geleneğine; yöneten-yönetilen ayırımına dayalı siyasi yapımız ve sınıf yerine yarı işçi yarı köylü mülk sahibi çalışanlarımızla meslek erbaplarına ve kır-kent ayırımına dayalı toplumsal düzenimiz) dolayısıyla yakın zamanlara kadar Türkiye'yi anlamlandırmakta başvurulması gereken kavram sınıf olamazdı. Bu, Marx'ın sınıfından ziyade Weber'in statüsü⁴⁶ olabilirdi. Ama o statü de yine batının kültürel dinsel değerleri de varsıllar için bir ayrıcalık olarak kodlayan ve hayata geçiren hususiyetlerinin uzağındaki eşitlikçi paylaşımcı bir temelde anlamlandırılmak ve pratiğe dökülmek suretiyle batının statüsüyle aynı statü olamaz. Sözün özü, kültürel dinamikleri içirme kapasitesi olan statü bile bizi bize özgü niteliklerin peşine düşmekten alıkoymamalı: Bu nedenle, batının sınıflılık temelinde yükselen ayrıcalıklara dayalı, yoksulu sosyo-kültürel değerler alanından dışlayan yaşam tarzları ile bizim onuru ve diğer bütün değerleri eşit paylaştırılan yaşam biçimlerimizi içeren dünya görüşlerimizi farklılaştırma/ayırıştırma gereği vardır.

6. BATI TİPİ SERMAYENİN VE İŞÇİ SINIFININ DOĞUŞU

Ancak, batılılaşma şeklinde cereyan eden modernleşme ve liberalleşme sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan gelişmeler, gelinen noktada açık bir başkalaşma yaşandığını ortaya koyuyor. Türkiye her geçen gün sınıfsal ka-

⁴⁴ Bkz. Buğra ve Sınmazdemir, 2007: 85 ve somut verilere dayanan çalışmalarında kırsal bölgede gerek alt gerekse üst gelir gruplarının aleyhine gelişmeler bulgulayan Bahçe ve Köse, 2007: 6-7. (www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar/KoseBahceHaz07)

⁴⁵ Bahçe ve Köse, 2007: 9.

⁴⁶ Weber, 1978: Cilt I. 302-7 ve Cilt II. 926-939.

tegorilerin daha fazla içerildiği bir alan haline geliyor. Bu süreçte devlet de özerk niteliğini yitirerek belirgin biçimde ulusal ve uluslararası sermayenin güdümü altına giriyor. Toplumu oluşturan çeşitli gruplar arasındaki farklılıkların derinleştiği ve kutuplaşmanın arttığı çıplak gözle dahi gözlemlenebilir hale geliyor.⁴⁷ Bu çerçevede, uluslararası ticaret ağlarının etkisiyle kırsal dönüşüm geçimlik köylü hanelerinde azalış şeklinde tespit edilirken, küçük burjuva oluşumların giderek işçileşmesi, sermayenin de az sayıda elde yoğunlaşması sınıflaşma bağlamında birbirini tamamlayıcı gelişmelerdir.⁴⁸ Sonuç: İdeal tipik anlamıyla işçinin nadir bulunduğu, buna karşın sistemin kendine yeten geçimlik ailelere dayalı olarak işlediği ülkemizde işi olanı olmayana emekçileşmiş kitlelere dayalı bir nüfus haline geliyoruz. Bir yanda emeğinden başka sahip olduğu bir şeyi olmayan mülksüzleşmiş insan sayısı kitleselleşerek artmakta; öte yanda da servet büyük miktarlarda bazı ellerde toplanmaktadır:

“2000 sonrası yaşanan kriz ve ‘istikrar’ sarmalının Türkiye’deki sınıfsal oluşum üzerine etkisi, kentli emekçi kitlelerinin belirgin şekilde artması olmuştur. Bu artışın ardındaki en önemli dinamikler tarımdaki çözülme ile ideal olarak tanımladığımız küçük burjuva oluşumların giderek işçileşmeleridir....Burjuva hanelerin bazıları giderek güç yitirirken, bazı katmanları aşırı zenginleşmektedir. Bu olgu, özel şirket gelirleri içinde büyük şirketlerin payındaki artışla da desteklenmektedir. ...Türkiye burjuvazisi içinde bir tür yoğunlaşma ve merkezileşme eğiliminin güçlenerek sürdüğünü söylemek mümkündür.... 2002 ve sonrasında tarımsal sınıf oluşumlarında belirgin bir dönüşümün gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Buna göre mülk (toprak) sahibi ve geçimlik köylü hanelerde ciddi bir azalma meydana gelmiştir....özellikle küçük mülk (toprak) sahibi köylülerin mülklerini yitirerek yoksullaşmalarına neden olmaktadır.”⁴⁹

Sınıflaşma sürecini tetikleyen ve derinleştiren, çıplak yoksulluğun asıl belirleyicisi, elbette, kırlarda hayatın sürdürülemez hale getirilmesidir:

“Kentli her sınıf katmanı, kırdaki benzerlerinden daha yüksek gelire sahiptir. Bu anlamda gelirin en düşük olduğu toplumsal sınıf katmanları bizim kır emekçilerinin doğal parçası olarak gördüğümüz topraksız geçimlik köylüler ile geçimlik tarımla uğraşan gündelik yaşam katmanlarıdır. Bu grupların kişi ve hane düzeyindeki ortalama gelirleri, kır ve kent temelli işsiz ha-

⁴⁷ Bkz. Bahçe ve Köse, 2009: 403 vd.

⁴⁸ Bahçe ve Köse, 2009: 403.

⁴⁹ Bahçe ve Köse 2009: 403.

nelerden dahi düşüktür... Kent işsizler kitlesinin en düşük vasıflı hanelerinin dahi ortalama gelirleri, kırsal kesimin bu gündelik hayat katmanlarından daha yüksektir.... Türkiye’de halen sürmekte olan kırdan kente göç olgusunun bir nedeni de açıklık kazanmış olur.”⁵⁰

Bahçe ve Köse’nin (2009: 404) çeşitli toplumsal grupların reel gelir eğilimlerine göre çıkardıkları sınıfsal dağılım şeması (2000’lerin ilk 4 yıllık dilimi itibariyle) şöyledir:

- >> 2002 ile 2004 arasında kentli mülk sahibi sınıflar: 13.4’den 17.4’e
- >> Küçük burjuvalar: 6.9’dan 6.4’e
- >> Mülk sahibi köylüler: 9.9’dan 6.8’e
- >> Geçimlik köylüler: 12.7’den 8.8’e
- >> Kent emekçileri: 52.9’dan 56.0’a
- >> Kır emekçileri: 4.3’den 4’e.

Bu yeni (sınıflı) toplumsal oluşum içinde, çalışan nüfus kapsamında yer alan kimileri dahil, nüfusun çoğunun temel ihtiyaçlarını gideremiyor durumda olmaları ise ideal tipik olarak herkesin kendi ayakları üzerinde durabildiği başına buyruk insanlardan oluşan geleneksel sosyo-ekonomik düzenin çok uzaklarda kaldığının kesin delili durumundadır.⁵¹

Önceleri küçük köylülük ve aile/hemşehrilik ağlarınca korunan birey batının ideal tipik işçisine benzer bir biçimde emeğinden başka sahip olduğu bir şey kalmamış, bütünüyle mülksüzleşmiş (manevi ve sosyo kültürel açılar da dahil) bir halde kalakalmaktadır.

Toparlarsak, ideal tipik anlamıyla batının sınıflı toplumunun tıpkı aynısı diyemeyeceksek bile ona oldukça benzeyen bambaşka bir düzene geçtiğimiz kesin⁵² ve bu geçişi görünür kılan belli başlı gelişmeleri şöyle özetleyebiliriz:

Yeni bir toplumsal düzene geçtik (ve bu sınıflı bir düzendir);

Çünkü, köy hayatı bit(iril)miş; nüfus kentlerde toplanmış durumdadır; ve nüfusun giderek artan bir oranı mülksüzleşerek işçilere ya da daha kötüsü kent yoksullarına dönüş(türül)mektedir; Kır hayatının kendine yeten müstakil insanının yerinde yeller esmektedir;

⁵⁰ Bahçe ve Köse, 2009: 405.

⁵¹ Bahçe ve Köse, 2009: 410 vd.

⁵² Nitekim, Buğra ve Sınmazdemir (2007: 85) de farklı bir yoksulluğun eşlik ettiği ve ‘bir dizi teknolojik, ekonomik ve demografik gelişmenin yol açtığı’ bu sürecin ‘yapısal bir dönüşüm’e karşılık geldiğinin altını çiziyorlar.

Çünkü, Mardin'in anlatımıyla, “zenginliğin de yoksulluğun da geçici olduğu” günler geride kalmıştır ve yoksulluk da zenginlik de kalıcı pozisyonlar haline gelmiştir; zengin durumundan emin, sınıf düşme korkusu yok; yoksul da umudunu yitirmiş durumdadır;

Çünkü, devletin serbest piyasa işleyişini, serbestiyeti benimsemesi, bundan böyle servetin belli ellerde birikmesini engellemek –Osmanlı düzeninde yapılan buydu- şöyle dursun destekleyeceği anlamına geliyor;

Çünkü, KOBİ'leri oluşturan kesim (Anadolu sermayesi) için de büyüme ana hedef; kimse ‘İslam’a uygun olan orta büyüklüktür’ düşüncesiyle büyümekten imtina etmiyor;

Çünkü, eğitim ve kültür artık paraya endekslenmiştir; en alt gelir diliminden üniversiteye gidebilen hiç yoktur; oysa, Osmanlı'nın ve Cumhuriyet'in de avam ve havası vardı ama havas eğitim imkanlarıyla tanımlı olup havasa erişim aşağı sınıftan olanlar için de mümkündü. Eşitsizlikler varsa da kalıcı ve sabit sınıfsal pozisyonlardan imtina edilirdi;

Çünkü, halk arasında yaygın kabul göre “yoklukta şeref bulan” kültürün yerini zenginliğe yönelme almış olup maddi temeller üzerine kurulan zengin-fakir ayrımı asıl kriter kılınmıştır.⁵³

Sonuç olarak, geldiğimiz noktada kır-kent, çevre-merkez vb. ayrımlara dayalı özgün kavrayış geçerliliğini yitirmiş bulunuyor. Sınıflılığı içerecek yeni bir yaklaşımın yeniden kurgulanması gerekiyor. Yeni modelde, Türkiye'nin çevresi merkeze gelmiş, ülkeyi yönetmekte, kırsal nüfus kentlileşmiş, kır kente gelmiş, kent de taşra ve kıra dönüp orayı şehirleştirmektedir. Türkiye'nin dört bir yanı üniversitelerle, yollarla, alışveriş merkezleriyle donatılıyor ve modernliğin ‘nimetleri’ tüm Türkiye’de hakim kılınıyor. Geçerken belirtmeli ki, ekonomik büyüme paralelinde bu gerçekleştirilenler elbette topyekun kalkınma kriterlerinin içinin doldurulabildiği anlamına gelmeyip ağdalı bir yoksullaşma ve nitelik kaybı eşliğinde vuku bulmaktadır.

7. SINIFLI TOPLUMUN TEMEL SORUN ALANLARI VE ÇÖZÜM İÇİN İPUÇLARI

Bu gelişmelerin sonucu ve sınıflı toplumun derinleşmesinin göstergeleri, bir yanda sermaye birikirken diğer yanda yeni bir tür yoksulluğun görünürlük kazanması oldu. Bu yoksulluk ideal tipik batılı sınıflılığın bir emaresi olarak anlaşılmalı: “Yoksulluk... 1990'ların sonunda Türkiye'nin gündemine yer-

⁵³ Özdemir (yazım aşamasında).

leşti. Ne eski usul patronaj ilişkileri içinde KİT'lerden istihdam sağlama veya gecekondü edindirme politikaları, ne artık yerini giderek çekirdek aileye bırakmış olan geniş aile dayanışması, yeni yoksulluk sorunuyla baş edebilecek güçte değildi.”⁵⁴

Geleneksel sosyo-ekonomik örüntülerin güç ve hakimiyetini koruduğu dönemlerde günümüz anlamıyla yoksulluk ve sosyal güvenlik gibi sorunlarımız yoktu:

“...tarımda istihdamın önemini koruduğu, geleneksel aile yapılarının bireye sağladığı sosyal korumaya güvenildiği bu ortamlarda, yoksulluk ve sosyal dışlanma siyasi önlem gerektiren önemli bir sorun olarak görülmedi... Önemli olanın... sanayileşmenin başarısı olduğu düşünülüyordu. Günümüz koşullarında, bu varsayımların tamamı... geçerliliklerini kaybetmiş durumdadır.”⁵⁵

Nitekim, “sanayileşmenin başarısı”na kilitlenmek, Osmanlı’nın yenilgisini kabullendiği çöküş döneminden bu yana sahip çıkılan bir kader durumundaydı. Ancak, halen devam etmekte olan bu sürecin tam da İslam’ın ve yerel dinamiklerin kapitalizmle eklemlendiği bir döneme denk düşmesi kaderin bir cilvesi gibidir. Bu bağlamda Müslümanlar, ya sınıflı toplumun getirdiği yeni türde sorunların çözülmesinde bir pay sahibi olacak ya da daha uzun yıllar bu sorunla yaşanmasına katkıda bulunmak gibi bir vicdani sorumluluğun taşıyıcısı olmak durumunda kalacaklardır.

Sınıflı topluma geçiş köylü toplumun ve geniş ailenin tasfiyesi paralelinde gerçekleştiği için insanların dayanışmalarını sağlayacak çeşitli sosyal ağların çözülmesi de onu izledi. İnsanların sadece maddi/parasal değil sosyal, kültürel, beşeri ve manevi sermayelerden de yoksun kalarak yoksullaşmalarını beraberinde getirdiği içindir ki geleneksel sosyal güvenlik yaklaşımları mevcut yoksulluk sorununun çözümünde yeterli olamamaktadır. Bu çerçevede Türkiye’nin sosyal atmosferi açısından özel bir önem taşıyan geniş aile ve hemşehrilik vb. bağların çözülüşünün altı literatürde özellikle çiziliyor: “...eski göçmenler gibi geniş ailenin fertlerinden veya hemşehrilerden oluşan dayanışma ağlarının sağladığı iş bulma ve gecekondü edinme olanaklarına sahip olmadan şehre gelip savrulan yeni bir göç-

⁵⁴ Bunlara savaşın yol açtığı zorunlu göç dalgalarını da ekliyor Buğra ve Sınmazdemir; Ayrıca bkz. Buğra ve Sınmazdemir, 2007: 86.

⁵⁵ Buğra ve Keyder, 2007: 10.

men kitlesinin ortaya çıkması"nın sonuçları evleri ekmeksiz çocukları okulsuz bırakabilmektedir.⁵⁶

Bu noktada, geçmişte kalan sosyal güvenlik sisteminin sona ermesinin bizi yeni arayışlara yöneltmesinin kaçınılmazlığını vurgulayan Buğra ve Keyder'den çözümün içermesi gereken temel bileşenlere de yer vererek yeni arayışlara davet edildiğimiz bir alıntı yapmak gerekli gözüküyor:

"Gelişmekte olan ülkelerin sosyal güvenlik sistemleri ise, toplumun büyük çoğunluğunu dışlayan sistemlerdi. Ama tarımda istihdamın önemini koruduğu, geleneksel aile yapılarının bireye sağladığı sosyal korumaya güvenilebildiği bu ortamlarda, yoksulluk ve sosyal dışlanma siyasi önlem gerektiren önemli bir sorun olarak görülmedi. (...) Günümüzün koşullarında, bu varsayımların tamamı, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde, geçerliliklerini kaybetmiş durumdadır. Küresel rekabet, teknolojik gelişme, tarımın hızla çözülüşü, aile yapısındaki değişimler ve kadınların giderek daha yaygın bir biçimde çalışma hayatına katılmaları, yaşlanan nüfus gibi bir dizi yapısal nitelikli gelişme, her yerde sosyal politikanın yeni bir yaklaşımla ele alınmasını gerektiriyor."⁵⁷

Bu yeni yaklaşımın, yazarlara göre bizi götürdüğü yer, temel bir gelir ödeneği olmakla birlikte, kendileri bile bu çözümün ikna edebilirliği konusunda emin değiller:

"Bunun başarılıp başarılamayacağı ve zaman içinde sadece yoksulları hedefleyen politikalardan gerçek bir temel gelir politikasına geçilemeyeceği ise, bu politikaların ahlaki temelleri üzerinde savunulup kabul ettirilmesine bağlı. Asıl zor olan da bu."⁵⁸

Üstelik yukarıda değinildiği gibi, yoksullaşmanın salt maddi değil diğer yüzlerinin (beşeri, sosyo-kültürel, ve manevi olmak üzere) de mevcut olması dolayısıyladır ki, yazarların eleştirdikleri hayırseverlik pratiklerinin paranın ötesine geçme konusundaki içerim ve becerileri nedeniyle varlığını sürdürmesi bence hayati önemdedir. Bunun da ötesinde, hayırseverlik pratiklerine 'insan onurunu zedeleyici' olması üzerinden yapılan karşı çıkışı, asgari ücretin altında kalmak zorunluluğu bulunan bu temel gelir için de yapmak gerekir.⁵⁹ Zira asgari ücretin dahi açlık sınırının altında olduğu bir

⁵⁶ Buğra ve Sınmazdemir, 2007: 86.

⁵⁷ Buğra ve Keyder, 2007: 10.

⁵⁸ Buğra ve Keyder, 2007: 12.

⁵⁹ Nitekim Sınıf ve mücadele boyutlarına hiç değinmeksizin bu denli yetersiz bir gelir ödemesiyle yetinen Buğra ve Keyder'e karşı böylesi bir karşı çıkış Bahçe ve Öncü (2009) tarafından yapılıyor.

ortamda böyle bir ödemeye insanların onurlu bir yaşam sürmeleri şöyle dursun ne en temel ihtiyaçlarını karşılamaları mümkün olacak ne de toplumun geri kalanıyla bir ilişki ağı içinde bir yaşamı paylaşabileceklerdir.

Buğra ve Keyder yoksulluk problemine bir çözüm önerisi olarak getirdikleri temel gelir vergisi önerisiyle seslerini yükseltirken sosyo-kültürel bazlı sermaye kayıplarının yerinin nasıl doldurulacağı konusunda sessiz kalıyorlar. Oysa bu noktayı dert etmek çok önemlidir; çünkü önceki kısımlarda da altı çizildiği üzere, bizim zihniyet haritamızda ve (yakınlara kadar ki) tarihimizde ne denli yoksul olursa olsun düzgün bir insan saygı görmüş ve itibar sahibi olmuştur. Dolayısıyla onurun da eşit paylaşıldığı⁶⁰ ülkemizde eşitliği tanımlayan, salt maddi ihtiyaçlar seviyesinin gerekleriyle donanmışlık değil sosyo-kültürel manevi sermayelerden de yoksun olmamak olmuştur. Böyle bir servetin kaybı, ona hiç sahip değilken/olmamış bir insanın onun yokluğuna alışmaya çalışmasına benzemeyecektir. Onur, insan ihtiyaçlarının en üst seviyelerde yer alan grubuna dahildir ve sahipken yitilmesi kesinlikle bir başka ve radikal bir anlamda sınıf düşmek anlamına gelecektir.

Batıdaki toplumsal mücadelelerin adam (gentilmen) yerine konulma, genel oy hakkına ulaşma⁶¹ vb. iktisadi kapsam dışı konulara yöneldiği dikkate alındığında bizde yoksul bir insanın sahip olduğu toplumsal dayanışma ağı ve moral, onursal eşitliğin anlamı daha iyi takdir edilecektir.

Sonuç olarak, geride bıraktığımızın, yoksul olarak adlandırılan insanların dahi onur (inanç ve ilişki) paylaşımından payını/hakkını alabildiği, onurun bir ayrıcalık olarak kurumsallaştırılmadığı, kapitalizmden farklı bir düzen olduğu kesin. İnsanların asıl mücadelesi onur için verdikleri mücadeledir. Değil mi ki, batıdaki sınıf ve sendikal mücadelenin dinamitini ateşleyen de geniş kalabalıkların adam yerine konulmayıp seçme ve seçilme hakkından dahi yararlanamayacak denli dışlanmış olmalarıydı.⁶²

İnanıyorum ki, yoksulluğun maddi manevi vurduğu, kaybettiği çok şey olan Türk insanı, sendikalar üzerinden de –her ne kadar işçi sayısının azalması, taşeronlaşma ve kayıt dışı gibi etkenlerden olumsuz etkileniyorsa da– yaratılacak başka mekanizmalar üzerinden de seslerini her geçen gün artan bir biçimde yükselteceklerdir. Zira, eşitsizliklerin bu denli derinleştiği bir ortamda, kabul edilebilir bir güç dengesi seviyesine ulaşmak mücadeleciler

⁶⁰ Mardin, 1991: 195.

⁶¹ Marshall ve Bottomore, 2000; Holloway, 2006: 36.

⁶² Marshall ve Bottomore, 2000; Holloway, 2006: 36.

yaklaşımlardan geçecektir. Onurun eşit paylaşıldığı geçmiş henüz bizden çok uzaklaşmadan bu uğurda etkili ve hakiki bir mücadele yürütülmesi, ortak tarihimizin gerektirdiği insani değerlerin savunulması adına bir zorunluluktur diye düşünüyorum. Nitekim Hakan Yavuz'un (Engin Yıldırım içinde) aşağıdaki alıntılarda vurguladıkları gibi görünür vadede bir versiyonuyla bu mücadeleden kaçış bulunmamaktadır:

"AKP'nin karşı karşıya olduğu en önemli çelişkilerden biri, onu iktidara taşıyan alt sınıflarla destekleyen işadamları arasındaki olası çatışmadır."⁶³

Aynı konuda Yavuz devamla şu gözlemleri aktarıyor:

"İşsizlik ve fakirlik AKP'nin karşı karşıya olduğu en önemli sorun alanlarından biridir ve buradaki sorunların çözülmemesi alt sınıfların partiden soğumasına neden olabilir... Emekle sermayenin çıkarları arasında bir denge tutturmaya çalışmak AKP'nin önündeki en önemli meydan okumalardan birini oluşturmaktadır."⁶⁴

Bu durumun gereğinin en insancıl ve etkili bir biçimde yerine getirilebilmesi için yeni döneme ve güncel ihtiyaçlara denk düşen yeni mücadele biçimlerinin peşine düşülmesi kaçınılmazdır. Geride bıraktığımız sınıfsız toplum yapılanmasında çatışmalı bir sınıf mücadelesi için gerekli zeminin mevcut olmadığı devlet eksenli çalışma ortamının son gelişmelerle alacağı yeni biçim, oluşum aşamasındaki sınıfların (sermaye ve çalışan sınıflar) sergileyeceği tutumlara bağlı olarak şekillenecektir. Ahilikten⁶⁵ ilhamla yola koyulduğunu ileri süren Anadolu sermayesi bu sözcüğe hakkını verebilir ve onu modern sosyal diyalog kurumuyla buluşturabilirse sorunların çözümünde çok sert çatışmalara gerek bırakmayan yaklaşımların egemen olmasını umabiliriz. Yıldırım'ın altını çizdiği gibi, "Parti'nin İslamcı bir geçmişe sahip kadrolarının işçi sorunlarına en uygun çözümün üçlü yapılarla sağlanabileceğini düşünmekte olduğunu söyleyebiliriz; zira bu yaklaşım 'işçi işveren kardeşliğine dayanan geleneksel İslami korporatist anlayışa yakın görünmektedir. Aslında sosyal diyalog 'işçi işveren kardeşliğinin' modern biçimi olarak da değerlendirilebilir."⁶⁶

Ancak, ahilik örgütlenmesinin bütün tarafları aynı çatı altında örgütleyen bütüncül ve kapsayıcı doğasının gerekleri yerine getirilmeden, işçiden

⁶³ Yıldırım içinde, 2010: 292.

⁶⁴ Yıldırım, 2010: 304.

⁶⁵ Ahiliğin batının lonca düzeninden farklı olarak iktisadi yaşamın unsurlarını bütünüyle kapsamı yanında köylere kadar uzanan örgütlenmesiyle tüm halka hizmet götüren bir niteliğe sahip olduğu bilgisi bu noktada önemlidir; Bkz. Özdemir, 2007.

⁶⁶ Yıldırım, 2010: 296.

ayrı faaliyet gösteren işveren oluşumları ve tarafların aşağı yukarı eşit olmadığı bir sosyal diyalog ortamına ulaşmak hayaldir.⁶⁷ Başarılı sosyal diyalog uygulamaları eşdeğerde güçler arası ilişkilerin varlığını gerektirir. Nitekim, çıkar uyumsuzluğunun azaltılması konusunda başvurulmuş Ekonomik ve Sosyal Konsey'in etkili kullanımı konusunda AKP şu ana kadar bir başarı gösterebilmiş değildir.⁶⁸ Buna karşın, hiç değilse içinde bulunulan durumda, bu sermayenin temsilcisi durumundaki AKP'nin iktisadi krizlerin alt ettiği alt sınıfları da temsil ettiğine dair gözlem ve iddialar, aldığı oy oranı da dikkate alınınca, yabana atılır gibi değildir.⁶⁹ "Yeni orta sınıfın yanı sıra, AKP işçi sınıfının önemli bir kısmından da oy almıştır."⁷⁰ Ancak alt sınıflardan aldığı desteğe karşın asıl aidiyet orta sınıf ve onun uzantısı olan Anadolu sermayesiyledir (başta MÜSİAD olmak üzere). Bunun bir göstergesi 3 Kasım seçimlerinde sadece iki sendikacı milletvekiline karşın 21 MÜSİAD üyesinin Meclis'e girmiş olmasıdır.⁷¹ Çalışanları zor durumda bırakmanın ötesinde açıklıkla karşı karşıya bırakan esnek çalışmanın gerçekleştirilmesi, dönemin Çalışma Bakanı tarafından, olmaması halinde az gelişmiş bir ülke olarak kalmaya mahkum olmakla tehdit edildiğimiz; Yeni İş Kanunu'nun da işverenlerin isteğine karşın Hak-İş dahil sendikaların muhalefetiyle geçirildiği bir vakıadır.⁷² Dolayısıyla, halihazırda sosyal diyalog için sağlıklı bir 'kardeşlik rejimi'nin alt yapısının mevcut olduğunu ileri sürmek mümkün değildir.

Her geçen gün açılan sınıflararası farkın yaratacağı sonuçlar bizimki gibi kodu eşitlik olan toplumlarda kolayca öngörülebilir değildir. Üstelik özel sektörde sendikalaşma ancak işveren 'izin verirse ya da işine gelirse' mümkün olabiliyor ve kamu dışında kalan sendikalaşma oranı %6 civarındayken.⁷³ Derinleşen sınıflılık ve yoksulluk karşısında artık kural halini almış olan grev engellemeleri⁷⁴ benzeri uygulamalar sosyal diyalog temelli uzlaşmacı yöntemlerdense çatışmacı usullere başvurulması ihtimalini orta ve uzun vadeler için düşündürmektedir. Grev karşıtı hutbe düzenlemeye dahi gönül indirilebilmiş olması, din adına yorum ortaya koyanların işçi-

⁶⁷ İşçi işveren ilişkilerini ahiliğin günümüzdeki gerekleri bağlamında tartışma konusu ettiğim bir çalışma için bkz. Özdemir, 2012.

⁶⁸ Yıldırım, 2010: 304.

⁶⁹ Yıldırım, 2010: 288-9.

⁷⁰ Yıldırım, 2010: 289.

⁷¹ Yıldırım, 2010: 290.

⁷² Yıldırım, 2010: 298.

⁷³ Aksu ve Doğan, 2009: 25, 30.

⁷⁴ Yıldırım, 2010: 300-3.

dostu olmayıp açıkça güçlüden yana tavır aldığını ortaya koyuyor.⁷⁵ Şayet geçmişin ahilik benzeri barışçıl yöntemlerinden ayrılmak istenmiyorsa, böylesi kavgaya davet eden engellemelere gidiliyor olmasını, ancak yaşadığımızın bir geçiş dönemi olmasıyla izahı –umulur ki- mümkün olabilir.

Sınıfsal fark ve emek piyasasındaki parçalılığın yol açtığı zorlukların üstesinden geldiği noktada çok değişik türde ve çapta eylemliliklere hazır olmak gerekir. Burak tarafından söze döküldüğü gibi, “Sınıftaki parçalanma dikkate alınarak, sınıfın farklı parçalarını, farklı yollardan yürüyerek aynı hedefe yönlendirme ustalığı gösterilmelidir.”⁷⁶ Bu yapılırken, örgütsel sermayenin hayatın farklı düzlemlerini, gündelik yaşam pratiklerini içerecek bir şekilde, seferber etmeyi başarması da gerekli olacaktır elbette.

Bu çerçevede, sendikaların, yeni koşullar altında, sendika-dışı kalan unsurlar olarak güvencesiz çalışanları, işsizleri ve gençlerle kadınları da içermesinin hem bir kurum olarak sendikanın ayakta kalabilmesi hem de sahip olduğu amaçlara hizmet edebilmesi bakımından önemi literatürde vurgulanmaktadır.⁷⁷ Sendika dışı bu kesimleri kapsamak suretiyle etkinlik ve eylem platformları oluşturmalarının başarılması bu bağlamda hayatidir. Bu “...Sadece toplu pazarlık değil işçileri ilgilendiren her konuda görüş geliştirme ve mücadele verme”nin önünü açacak toplumsal hareket sendikacılığını gerektirir.⁷⁸ Birlikte Umut Derneği'nin işsizlerin ve güvencesiz çalışanların dayanışması amacıyla hayata geçirdiği insanlara iş bulma, yiyecek ve giyecek temin etmeden en basit gereksinimleri giderme gibi geniş bir yelpazede gösterdiği faaliyetler bu kapsamda anılmaya değer.⁷⁹ Bunları yapmak suretiyle, hem sosyokültürel sermayenin üretimini yoksul ve işçilerin bizzat kendi aralarında gerçekleştirmek suretiyle kendileri için bir ‘servet’ yaratmayı sağlamış, hem de hayatın bütün alanlarını mücadele ve direniş mekanları haline getirmeyi başarmış olacaklar; böylece, ortak çıkarlara sahip bu farklı kesimler bir araya gelerek dayanışmayı sağladıkları kadar mücadele ve direniş bağlamında, sistemde öbür türlü açamayacakları gedikleri açmayı da başarabileceklerdir.

8.SONUÇ

⁷⁵ “Grev Karşısı Hutbe!” Milliyet Gazetesi, 20 Mayıs 2011.

⁷⁶ Burak, 2003: 22.

⁷⁷ Tokol, 2008: 41-2.

⁷⁸ Tokol, 2008: 44.

⁷⁹ Bora, 2011: 57; ‘Bir Umut’a dair ayrıntılı bilgiler için ayrıca bkz. Aksu ve Doğan, 2009.

Bu çalışmada, sınıflı topluma giden süreçte Türkiye'nin batılılaşma serüveni iktisadi sonuçları itibarıyla ele alındı. Öncelikle, genellikle düşünüldüğünün aksine, Türkiye'nin sosyo ekonomik düzeninin batılılaşmaya geçişin ardından da sınıflı olmayıp klasik Osmanlı sosyo-ekonomik düzenin özelliklerini taşımaya devam ettiği ileri sürüldü. Bu düzenin 1980'lere kadar devam ederek batının eşitlikçiliğe karşı sınıflı düzenine uzun yıllar direnildiğinin altı çizildi. Ancak, batıyla boy ölçüşmenin (en azından ona yetişinceye kadar) tıpatıp ona benzeme çabasını gerektirmesi yanında yeni düzende refah devleti modeli sona ererek vahşi kapitalizmin liberal felsefesi onun yerini almaya başladı. Böylece Türkiye'nin sınıflı düzenden kaçış şansı kalmamış oldu.

1980 sonrası bu dönemde Türkiye'nin geçirdiği radikal dönüşüm bileşenlerine ayrılmaya çalışılarak ele alındı. Bu dönüşüm sürecinde, devlet eksenli bir modernleşme serüveninin sonrasında kapitalizmin tüm dünya ölçeğinde değişen dinamikleri sonucunda Türkiye'nin batıya benzeme sürecinin, sınıflılığı da içerecek bir biçimde derinleşip genişlediği ileri sürüldü. Kır-kent dengesinin bütünüyle değişip, nüfusun kentlerde toplandığı, mülksüzleşip işçi veya işsizleştiği bu ortamda sermaye sahipleri de ellerindeki zenginlik miktarını katlayarak artırdılar. Sınıflı toplumun en belirgin göstergesi, bir yanda yoksullaşma yaşanırken bir başka yerde servetin birikip toplanmasıdır: Bir yanda tüketimi iş edinmiş madde/para varsıllarıyla öte yanda en temel ihtiyaçlarını bile gideremez durumdaki yoksullardan oluşan birbirinden kopuk yaşam alanlarına sahip, yani sınıflı, bir toplum profili...

Yaratılan ortamla mücadele bağlamında, çalışmada yoksulluk bağlamında geliştirilen bir çözüm önerisi olan devletin temel bir gelir ödemesi yapmasının yetersizliğine işaret edilerek maddi olmayan sermaye türlerine (beşeri, sosyal, kültürel ve manevi sermaye tipleri) yapılacak yatırımın önem ve gerekliliğinin altı çizildi.

Çalışma, maruz bıraktığı insan sayısı ile de mutlak niteliğiyle de artan/derinleşen yoksulluk gerçeği bakımından, sendikalar da dahil olmak üzere gündelik yaşam alanlarını da kapsayan bir mücadele zemininin kaçınılmazlığının altı çizilerek bitirildi. Çok cazip, barışçıl ve üstelik ahi geçmişle de ilintilendirilebilecek sosyal diyalog eksenli önerilerinse, pratikteki gelişmelerin de ortaya koyduğu üzere, taraflar arasında belli bir güç dengliği sağlanmadıkça olumlu sonuçlanamayacak olduğu belirtildi. Bu nedenle mücadeleciler bir perspektifin kaçınılmazlığı vurgulandı. Öyle bir mücadeleciler perspektifi ki, dayanağını, gerektiğinde tek kişi gerektiğinde kapsayıcı bir

bütün olarak sürdürmeye muktedir olup tek kişilik ordu olmayı başardığı gibi bütün ayrılık ve farklılık noktalarına karşın gündelik yaşamları da içerecek mücadele ortamının yaratılmasında esneklik ve dinamizm, hareket şartlarını da yerine getirebilsin.

NOT: Makalenin erken versiyonunu okuyup geri bildirimlerde bulunan arkadaşım Orhan Aytemiz'e teşekkür etmek benim için bir borçtur.

KAYNAKLAR

- AKSU, Başaran ve M. Görkem Doğan, (2009) “Yeni’ İşçi Sınıfı, ‘İşsiz İşçiler’ ve Dayanışma: Bir Umut Deneyimi,” *Birikim*, 241: 24-31.
- BAHÇE, Serdal, Günaydın, F. Yücel ve Ahmet Haşim KÖSE. (2011) “Türkiye’de Toplumsal Sınıf Haritaları: Sınıf Oluşumları ve Sınıf Hareketliliği Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma,” *Bilsay Kuruç’a Armağan*, Der. N. İlter Ertuğrul ve Serdar Şahinkaya. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları. No. 2011/2: 359-363.
- BAHÇE, Serdal ve Ahmet Haşim Köse. (2009) “Yoksulluk’ Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek.” *Praksis*, 19: 385-419.
- BAHÇE, Serdal, Köse Ahmet Haşim. (2007) “Yoksulluk Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflara Dönmek,” www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar/KöseBahceHaz07: 1-12.
- BORA, Tanıl ve Necmi Erdoğan. (2011) “Cüppenin, Kılıcın ve Kalemin Mahcup Yoksulları: Yeni Kapitalizm, Yeni İşsizlik ve Beyaz Yakalılar,” *Boşuna mı Okuduk?: Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği*, Ed. Tanıl Bora, Aksu Bora, Necmi Erdoğan ve İlknur Üstün, İstanbul, İletişim: 13-44.
- BORA, Tanıl. (2011) *Sol, Sinizm, Pragmatizm*. 2. baskı. İstanbul: Birikim.
- BUĞRA, Ayşe ve Çağlar Keyder, 2007. “Önsöz,” *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, İletişim, İstanbul: 7-16.
- BUĞRA, Ayşe ve N. Tolga Sınmazdenir, 2007. “Yoksullukla Mücadelede İnsani ve Etkin Bir Yöntem: Nakit Gelir Desteği,” *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, Der. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, İletişim, İstanbul: 85-114.
- BURAK, Metin. (2003) “İşçi Sınıfı ve Yoksulluk,” *Tebliğler: Yoksulluk ve İşsizlikle Mücadele Kurultayı*, Kadırga Kültür Merkezi. İstanbul: Alaz: 19-22.
- HOLLOWAY, John. (2006) *İktidar Olmadan Dünyayı Değiştirmek*, Çev. Pelin Siral. 2. Baskı. İstanbul: İletişim.
- İŞIKLI, Alpaslan. (1990) *Sendikacılık ve Siyaset*, Ankara: İmge.
- MAKAL, Ahmet. (1997) *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri*, Ankara: İmge.
- MARDİN, Şerif, (1991). “Türkiye: Bir Ekonomik Kodun Dönüşümü,” *Türk Modernleşmesi*. Çev. Levent Köker, İstanbul: İletişim.

- MARDİN, Şerif. (1983) "Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye'de toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci," Felsefe Yazıları, İstanbul, Yazko: 5-33.
- MARSHAL, T.H. ve Bottomore, Tom. (2000) *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, Ankara: Gündoğan.
- Milliyet Gazetesi*, "Grev Karşısı Hutbe!" 20 Mayıs 2011.
- ÖNGEN, Tülin. (2002) "Marx ve Sınıf," *Praksis* 8, Güz: 9-28.
- ÖZDEMİR, Şennur. (Yazım Aşamasında) *İslam, Sınıf ve Mücadele*. İstanbul: İletişim.
- ÖZDEMİR, Şennur. (2006) *Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi*. Ankara: Vadi.
- ÖZDEMİR, Şennur. (2007) "Din-Ekonomi İlişkisi ve Güncel Arayışlar," *OMÜİFD*, 153-165.
- ÖZDEMİR, Şennur. (2012) "Müsiad Bağlamında Ahlak ve Toplumsal Sorumluluklar," İGİAD ve Durham Üniversitesi'nin Düzenlediği *İş Ahlakı ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kongresi* Çalıştayı Sunumu İçin Hazırlanan Metin. 12. Nisan. 2012.
- ÖZDEMİR, Şennur. (2010) "İslami Sermaye ve Sınıf: Konya/MÜSİAD Örneği," *Çalışma İlişkileri Dergisi*, Ankara: Çasgem: 37-57.
- RAHNEMA, Macit. (2009) *Sefaletin Yoksulluğu Kovduğu Bir Dünya*, Çev. Şule Ünsaldı, Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.
- TOKOL, Aysel. (2008) *Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler*. 2. Baskı. Bursa: Dora.
- TOPRAK, Zafer. (1995) *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum(1908-1950): Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TUĞAL, Cihan. (2002) "Sosyalizm ve Din: Alternatif Bir Muhayyileye Doğru," *tezkire*: 67-77.
- ÜSTÜN, Mahmut. (2002). "Türkiye İşçi Sınıfına Bakarken..." *Praksis* 8, Güz: 227-254.
- YAVUZ, Nevzat. (2002) "Kemal Tahir, Sosyalizm ve Türkiye," *tezkire*, Yıl. 11, Sayı. 26: 99-128.
- YILDIRIM, Engin. (2010) "Emek Karşısında Adalet ve kalkınma Partisi" AK Parti: *Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, Der. Hakan Yavuz, İstanbul: Kitap yayınevi: 287-307.
- WEBER, Max. (1978) *Economy and Society*, Cilt I ve II. Edt. Guenther Roth ve Claus Wittich, London: Univeristy of California Press.
- WRIGHT, Erik Olin. "Temel Gelir, Paydaş Geliri Transferleri ve Sınıf Analizi," *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, Der. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, İstanbul: İletişim:51-62.